

Odenholm

En estlandssvensk ö

Odenholm, vars estniska namn är *Osmussaar*, ligger i Östersjön 7 kilometer, motsvarande ca 4,5 nautiska mil, nordväst om fasta Estlands nordvästra hörn vid Finska Vikens utlopp i Östersjön. Ön är ca 5 km lång och ca 1,5 km bred. Den ligger i Nuckö (*Noarootsi*) kommun och tillhör St. Katarina församling. Den låglänta ön steg ur havet för nästan 3000 år sedan och den är en del av Nordestlands kalkstensplata. Utmed norra delen av ön höjer sig en ca 6 meter hög kalkstensbrink som övergår i kalkstensgrus åt sydväst. Flera grunda insjöar finns på ön. Estlandssvenskarna kallade ön för *Holmen* och Odenholmsborna själva använde ofta namnet *Backan*.

Odens ö

Ön nämns i skrift redan på 1200-talet och anses ha ett äkta Odensnamn från vikingatid eller järnålder. Många legender är förknippade med ön och Oden, framför allt med *Odens stain*, ett flyttblock som bland annat antagits vara Odens gravsten. Enligt en annan sägen ska Oden en gång ha tömt sanden ur sin sko utanför Spithamns udde (*Pöösaspea*), och denna sand är Odenholm.

Torskfiskebåtarna 1926

foto SOV:s bildarkiv

Befolkning och gårdar

Odenholm har varit bebodd sedan många hundra år. Invånare på ön nämns första gången i ett dokument från 1436, och man kan av namnen utläsa att det rör sig om svenskar. Vid 1500-talets början fanns sannolikt fem gårdar på ön. Enligt den lokala traditionen bosatte sig skärkarlar från Stockholms skärgård på ön under 1600-talet och holmborna brukar räkna med att man bott i tio generationer på sin ö. Det var förmodligen så att inflyttade skärkarlar bosatte sig med de redan sedan många hundra år bofasta holmborna. Under åren 1710-11 svepte pesten över Estland och drabbade Odenholm hårt då en stor del av öns befolkning rycktes bort. Vid slutet av 1700-talet utgjordes befolkningen av sju familjer - boende på gårdarna Brus, Greis, Erkas, Marks, Niggors, Nibondas och Stavas - de familjer som kom att leva kvar in i modern tid.

Jesu kapell

Jesu Kapell 1932, foto Eesti Filmiarhiiv, EFA 1-8814

På 1500-talet byggdes ett träkapell på ön, sannolikt på samma plats som nuvarande Jesu Kapell. Redan under högmedeltiden fanns troligen ett enkelt träkapell på Odenholm. Jesu kapell byggdes år 1765-1766 av kalksten från ön. Det hade måtten 12 x 7 meter med ett 10 meter högt torn, som syntes vida över havet. Kyrkogårdsporten var byggd av ekstockar från ett gammalt vrak. Bysten föreställande

Martin Luther satt ovan -för porten och var en galjonsbild som bärgats 1852 från ett sjunket brittiskt fartyg.

Lotsning och fyrplats

Genom sitt läge vid sjövägen från öst till väst kom ön tidigt att spela en roll för sjöfarten. Holmborna lotsade fartyg öster- och söderut längs Estlands kuster. Den första fyren öppnas år 1765 och 1850 färdigställs den fyr av sten som stod kvar till 1941 då den förstördes fullständigt av de retirerade sovjetiska trupperna. Holmborna kallade fyren *Måjaken*. Fyren och kapellet utgjorde under lång tid viktiga sjömärken. På ön fanns också en sjöräddningsstation, med en räddningsbåt av typen *six-oar whaler*, som bemannades av holmborna.

Fyren (*Måjaken*) före 1920

Näringsar

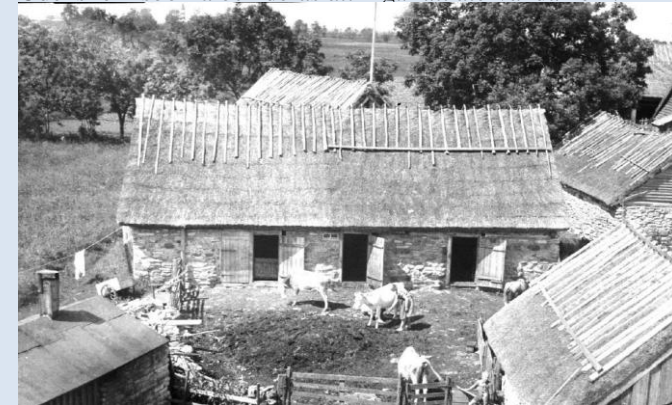
Fiske, lotsning, jordbruk och bärgning av vrakgods var näringar för holmborna. De jagade också säl och sjöfågel. Man fiskade torsk, strömming, vassbuk, flundra och gädda som man sedan sålde i Hapsal (*Haapsalu*) eller under senare tid i Reval (*Tallinn*). Trots öns magra jordmån hade man alltid haft jordbruk jämsides med fisket. Man odlade främst råg och korn. Huvuddelen av jordbruket sköttes av kvinnorna. Genom att ha flera utkomstmöjligheter hade holmborna en relativt hög levnadsstandard.

Kulturen på ön – frihet och samarbete

Estlandssvenskarna levde mer eller mindre avskurna från Sverige genom århundradena och den gammaldags kulturen och språket, gammalsvenskan, levde kvar ända in i modern tid. Genom Drottning Kristinas privilegiebrev från 1650 fastställdes Odenholmbornas besittningsrätt till sin ö och sin rätt som "fria svenskar". Ända fram till sista tiden lyckades holmborna bevara sin frihet och uråldriga sedvanerätt med hjälp av privilegiebrevet. Ön var otillgänglig och holmborna hade inga betydande förpliktelser till öns ägare, som under lång tid var godset Nihove (*Uuemõisa*) vid Hapsal. De betalade ett blygsamt årligt arrende i form av torkad fisk till godset. Holmborna var fria människor och stolta fiskarbönder. De såg sig som en särskild grupp och de kände en stark identifikation med sin ö. De levde i ett jämlikt ö-samhälle där man skötte och samordnade vissa sysslor och frågor gemensamt. Ägorna på holmen var oskiftade och samarbete blev en del av vardagen. Man kallade till möte om något särskilt behövde diskuteras och man hade också en särskild "byäldste" som rådfrågades.

Andra världskriget - tvångsevakuering och flykt

Odenholmsborna tvångsevakuades i juni 1940 när Sovjet krävde baser i Estland. Sovjet byggde upp en stor militärbas på Odenholm med långskjutande kanoner, som tillsammans med motsvarande i Hangö skulle kunna kontrollera inloppet till Finska Viken. Ön var sedan stridszon, när de tyska trupperna erövrade Estland hösten 1941. Några av de yngre manliga invånarna blev, i strid med folkrätten, mobiliserade till Röda Armén och flera av dem försvann för alltid. Under 1942 blev det möjligt för de återstående holmborna att återvända till sin ö under den tyska ockupationen. På Odenholm rådde stor förödelse - flera gårdar var helt förstörda, kapellet var sönderskjutet. Till och med *Odens stain* var försvunnen. Sommaren 1943 började de första grupperna holmbor fly över till Sverige och våren 1944 flydde de sista. Efter kriget under den andra sovjetockupationen från hösten 1944, ända till i början 1990-talet, hade sovjetmilitären bland annat en signalspaningsstation på ön för övervakning av det centrala östersjöområdet. Först i början av 1990-talet skulle det bli möjligt för Odenholmsborna och deras ättlingar att återvända hem.

Nibondas ladugård i Bien 1932,

foto EFA 1-8818

Odensholm idag – värden att skydda är både natur och kultur

Det traditionella kulturlandskapet som fanns på Odensholm har försvunnit. Då Odensholmsborna fick återvända till sin ö 1991 fanns i *Bien* endast två byggnader kvar, rian till Marksgården och Erkasgårdens ladugård. Jesu kapell var en ruin, men tornet fanns kvar utan sin tornhuv. 1996 grundades så Odensholms landskapsreservat av Estlands regering, med syftet att skydda öns sällsynta geologiska värden, växtvärld samt häcknings- och rastplatser för fåglar. Odensholm ligger inom Nuckö kommun och större delen av ön är

ett naturskyddsområde. Det finns en radarstation på ön som används av NATO. Att skydda de naturvärden som Odensholms landskapsreservat är inrättat för är viktigt, likväl som att återställa en del av det forna kulturlandskapet och bevara öns historia och kultur. Numera finns 4 bofasta invånare på ön. De har får och Skotsk högländsboskap för att hålla landskapet öppet. De sköter transporter på ön, underhåll, tillsyn, och har en modern båt för sjötransporter. Odensholm har blivit ett populärt turistmål sommartid.

Odensholms byalag

Odensholms byalag bildades 1993 på initiativ av Walter Erkas. Byalaget har en styrelse som väljs på årsmötet och det finns kontaktmän som representerar varje gård/slåkt. Byalaget, arbetar för att bevara och sprida kunskapen om den gamla kulturen och om vår härkomst och delge det till sentida ättlingar, verkar för delaktighet i och inflytande över Odensholms utveckling samt planerar och genomför olika gemensamma projekt. Byalaget önskar ha kvar en plats på ön och bidra med något för Odensholms framtid. Redan 1992 ansökte Odensholmsborna till Länsstyrelsen i Hapsal om att återfå ägande-/ besittningsrätten till Odensholm, men det var inte möjligt därför att Estland inte har samma folkrättsliga lagstiftning som Sverige. Odensholmsborna har satt upp gravstenar, inhägnat gravplatsen invid ruinen av Jesu kapell och uppfört en klockstapel intill redan år 1992-1994.

Restaurering av Jesu Kapell och kyrkogård

Kapellet och kyrkogården ägs av Nuckö kommun. År 2006 startade projektet för bevarande av Jesu Kapell, under ledning av byalagets ordförande Saga Adolfsson, från Erkas familj. Projektledare är Lea Täheväli Stroh som är expert på byggnadsvård. Byalaget mottog en donation från professor Göran Hoppe som en grundplåt till projektet som sedan har finansierats med hjälp av medel från Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur, Kungliga Patriotiska sällskapet, Nuckö kommun och från privata donationer. Under somrarna 2007-2012 har ett antal talkon genomförts av byalaget med deltagare både från Sverige och från Estland. Den lyckade restaureringen av kyrkomurarna och kapelltornet har utförts av företaget OÜ Säästvad Ehituslahendus under åren 2008-2012. Företaget OÜ Rändmeister projekterade och satte upp tornets rostfria skyddstak 2009. På försommaren 2012 blev restaureringen av kapellruinen klar och i augusti 2012 högtidlighölls den färdiga restaureringen av Jesu Kapell. Vi är glada och stolta att vi har genomfört restaureringen av Jesu Kapell. Vi tackar alla, som hjälpt till med frivilligt arbete eller med bidrag, för att restaureringen blivit så lyckad.

Under år 2013-2014 fortsätter arbetet med att rekonstruera kyrkogården, ta bort ytterligare buskage samt att bygga upp hela kyrkogårdsmuren.

Mer information finns på byalagets hemsida www.odensholm.se, e-post: info@odensholm.se, eller på Facebook "Odensholms byalag".

Broschyren är framställd av Odensholms byalag i maj 2013.

Jesu kapellruin 1980-tal,

Jesu Kapell juni 2012, foto Lea Stroh

Odensholm

en estlandssvensk ö

Fiske på Odensholm 1937

foto Eesti Filmiarhiiv, EFA 0-130632

Koinbackan och Bien i bakgrunden

foto Eesti Rahva Muuseum, ERM

